

GULYÁS PÁL KÖLTÉSZETÉNEK ELSŐ KORSZAKA

A népi mozgalom és irodalom sodrában érkező parasztköltők a falusi, pusztai közösségek elemi műveltségéből és mitikus hagyományvilágából készültek költői világképet, sőt nemzeti tudatot alakítani. Gyulyás Pál egészen más égtáj alól érkezett a mitologikus költészet poétikájához. Írói pályája a Nyugat vonzásában indult, a magyar líra európai igényességét, nyugati tájékozódását képviselte. Valósággal „poeta doctus” módjára ismerte és aknáztta ki a világirodalomnak és a világfoklórának egy különleges, a magyar művelődéstörténetben mindaddig alig szerepet kapott örökségét: az archaikus mítoszokat és naiv eposzokat, a skandináv, a román és a finn-ugor mitológiát. Érdeklődése és munkássága a Nibelung-éneket tanulmányozó Arany János és a Kalevalát tolmácsoló Vikár Béla vállalkozását folytatta; az ősi, keleti mítoszokat birtokba vevő Weöres Sándor, valamint a finn-ugor és türk mitológia elemeiből építkező Juhász Ferenc poétikáját készítette elő. Hatalmas tárgyismeret és széles körű nyelvtudás birtokában, különnek tetsző érdeklődéssel tanulmányozta azokat az archaikus mítoszokat, amelyek az emberi lét vagy történelem költői értelmezését kísérelték meg. E mítoszok nyomán alakította ki saját költői világát és szemléletét; a népi lírának egy olyan eredeti változatát, amely ősi kulturális örökségre épült, és az archaikus mítoszok létértelmezését, világmagyarázatát vette irányadónak. A filológus alaposágával tanulmányozta ezeket a mítoszokat, tudós tanulmányokban és eredeti esszéikben vetett számat a mitologikus költészet poétikájával és lehetőségeivel. Költészete arra a gondolati rendszerre, mondhatnók, személyes értelmű ideológiára épült, amelyet tanulmányaiban kidolgozott. Tudós mitologizmus az övé: a naiv mítoszok kutatását a kutatási eredmények költői felhasználása követte. A parasztköltők ösztönös világképével szemben a mitologikus költészet modernbb változatát képviselte. Poétikája alapos műveltségre és módszeres elméleti munkára épült.

A mitologikus költészet kialakítását hosszabb felkészülés és útkeresés előzte meg, a költői egyéniség kifejlődése egy egész évtizedet vett igénybe. Gulyás Pál Debrecenben született, 1899. október 27-én. Apja, dr. Gulyás István a református kollégium tanára volt. Ő maga a kollégium növendéke, osztálytársai Szabó Lőrinc, Bay Zoltán, a későbbi fizikus és Törő Imre, a későbbi biológus. Erős mezőny, kiváló társak, akikkel alig lehetett versengeni. Gulyás kitért a verseny elől, befelé élt, a gyengék erejét próbálgatta. 1918 őszén szülővárosa egyetemének jogi karára iratkozott, majd irodalmi hajlamait követve hamarosan a bölcsészkarra ment át, magyar-német szakosnak. A Tanácsköztársaság idején Budapesten katonának jelentkezett, gyenge egészsége miatt azonban pár nap múlva haza kellett térnie. 1924-ben tanári oklevelet szerzett, egy év múlva doktori vizsgát tett. 1921–22-ben Évaklapusztán, Balásházy István nyugalmazott főispán gimnazista fia mellett nevelősködött. 1923-ban a nyíregyházi Felsőkereskedelmi Iskola helyettes tanára lett, 1924-ben a hajdúböszörményi Bocskay Reálgimnáziumban tanított néhány hónapot. 1925-ben a kiskunhalasi Református Gimnáziumhoz került, végül 1926-tól haláláig a debreceni Iparostanonciskola tanára volt.¹ Tanári tapasztalatai költészetében is nyomot hagytak (*Inasok, Alvó pékinasok között*). Szeretettel és érdeklődéssel fordult tanítványaihoz, az iskolai munkát azonban nyűgnek érezte. Szívesebben tartózkodott könyvei között,

¹ Életrajzi adatai: JUHÁSZ Izabella: Gulyás Pál. Debrecen 1971. Tiszántúli Személyi Bibliográfiák 1.

rengeteget olvasott, bölcséleti munkákat tanulmányozott, nyelvekkel foglalkozott. Élete szűk körben mozgott: az ipariszkolában, a Dobozi bérházban, ahol szerény lakása és értékes könyvtára volt, és a Bocskay kertben, ahol a szünidőt töltötte gyümölcsfái között. Sorsát, Németh László kifejezésével, „korlátozottság és kímélet szerencsés aránya”² szabta meg: a napi tanári robot, a mozdulatlan élet, a debreceni magány, egyszersmind a védelmező családi környezet, néhány kitarító barát, mint Németh László és Juhász Géza szeretete, a könyvek társaságában talált nyugalom. Költészete e mozdulatlan csendben növekedett. Versei 1919 óta jelentek meg nyomtatásban: elsőnek a Tanácsköztársaság idején írott *Proletárinduló*, amely miatt 1938-ban súlyos támadások érték, tanári állása is veszélybe került. 1923-ban sógorával: Juhász Gézával közösen *Testvérgályák* címen jelent meg első versesfüzete. Ugyanabban az évben adta ki Lenau szonettjeinek fordítását, a *Viharban* című debreceni antológia költői között is szerepelt. Első cikkei a Nyíregyházán megjelenő Nyírvidekben jelentek meg, Debrecenbe visszatérve a helyi sajtó: a Debreceni Szemle, a Debreceni Független Újság, a Debrecen, a Debreceni Újság–Hajdúföld munkatársa lett. 1927 júniusában néhány társával megalapította az *Alkotás* című folyóiratot, a debreceni fiatal írók fórumát.³ 1927. június 19-én Juhász Géza, Kardos László, Kardos Pál, Thury Levente, G. Szabó Kálmán és mások társaságában megszervezte az Ady Társaságot, a haladó szellemi élet otthonát, amelynek fontos irodalom- és közművelődésszervező szerep jutott. Gulyás az irodalmi szakosztály elnöke lett. A Társaság Ady eszméit képviselte, a modern irodalom és művészet nevében szerette volna felrázni az álmos debreceni életet.⁴

Az első próbák után a konzervatív Napkelet bocsátotta igazán szárnyára Gulyást. 1928-ban a folyóirat költői pályázatán Juhász Gézával együtt első díjat kapott. A pályázaton József Attila, Dsida Jenő és a mindössze tizenöt esztendőes Weöres Sándor is részt vett, Németh László a bírálóbizottság tagja volt.⁵ Ezt követve jelentek meg önálló kötetei: a *Misztikus ünnepi asztal* (1928) és a *Tékozló* (1934), egyelőre nem a tehetség méretét, inkább irányát mutatva. Az irány a századvég lírájától: Vajda Jánostól, Reviczky Gyulától és Komjáthy Jenőtől a Nyugat költészetéhez: Adyhoz és Babitszhoz (majd tovább a népi lírához) vezetett. Az első kötet beköszöntő költeménye még a századvég világfájdalmas hangjára visszahangzott: „Itt és ott sárga lámpaként / nagy sárga lombok égtek, / temetői lámpájaként / a porladó művészeknek, / akit egy gondolat a mély / homok csöndjébe vitt, / s a szél táncolva szórja szét / itthagyt tervet” (*A művész terveit*). Egyik záróverse viszont már Babits Mihályhoz fordult, a háborús évek poklába visszarevedő költő alakját idézte: „alkony volt, zord emberiség-lemente, / melynek úgy álltál romjai felett, / mint a Pokol égő bástyáin Dante” (*Babits Mihálynak*).⁶ A fiatal debreceni költő

² Gulyás Pál szobájában. = Megmentett gondolatok. Bp. 1975. 152. V.ö. JUHÁSZ Géza: Gulyás Pál. Magyar Út 1944. 22. sz. 5–6.

³ Alkotás 1927. júniustól novemberig, összesen hat szám. Főszerkesztő: Benyovszky Pál, szerkesztők: Gulyás Pál, Juhász Géza, Reitz Antal (a 4. számtól csak Benyovszky Pál). Gulyás cikkei: Makkai Sándor Ady-könyve. 1. sz. 21–23., Folyóiratok problémái. 2. sz. 50–51. (A Híd, a Napkelet és a Nyugat újabb számairól), A „Láthatár” 3. száma. 3. sz. 89–90. V.ö. NAGY Sándor: Debreceni irodalmi folyóiratok a két háború között. Alföld 1961. 3. sz. 145–153.

⁴ Az Ady Társaság a Városháza közgyűlési termében alakult meg száz meghívott tanár, ügyvéd, tisztviselő, főiskolai hallgató részvételével. Szervezője dr. Schlotter Ferenc ügyvéd volt. Elnök: Ady Lajos, ügyvezető elnök: Juhász Géza, főtítkár: Kardos László, titkár: Thoroczkai Oswald, pénztáros: Szondy György, osztályelnökök: Gulyás Pál (irodalom), Holló László (művészet), Szabó Emil (zene). 1927. november 22-én Ady-ünnepséget rendeztek, és a Darabos u. 33. sz. házon, a költőjogász kori lakóházán emléktáblát helyeztek el. Az ünnepségen Babits Mihály, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc is megjelent, mindhárman előadást tartottak. A Társaság a továbbiakban is irodalmi előadásokon látta vendégül a Nyugat íróit: 1929-ben és 1934-ben Kosztolányi Dezsőt, 1934-ben Móricz Zsigmondot, 1929-ben Kassák Lajost, 1933-ban Karinthy Frigyest, 1929-ben Babits Mihályt és Földessy Gyulát. V.ö. KARDOS Pál: A debreceni Ady Társaság húszéves története (1927–1947). Debrecen 1947.

⁵ Lásd: NÉMETH László: Misztikus ünnepi asztal. = Két nemzedék. 267–270., KISS Tamás: Fáknon át a Hádész kapujáig. Gulyás Pál költői világa. = Arkádiában élünk. Bp. 1975. 229–257.

⁶ A vers Babits Mihály 1929. március 10-i debreceni látogatása alkalmából született. A költőt az Ady Társaság hívta meg, felolvasó estjére a városi zeneiskola nagytermében került sor. Ady Lajos bevezetője után Rhédey Tivadar mutatta be költészetét. Lásd: Debreceni Független Újság 1929. márc. 12. Gulyás verse, Oláh Gábor, Juhász Géza, Kardos László és Kardos Pál írásai mellett a Debreceni Független Újságban jelent meg 1929. március 10-én.

Babits költészetének vonzásába került, humánus meggyőződést, világirodalmi érdeklődést és bölcséleti hajlamot elsősorban ettől a költésztől tanult. „[. . .] a Babits-szellem, mint magzat körül a burok, ott van körülötte” – állapította meg Németh László az első kötet nyomán.⁷ A Nyugat lelkes híve lett, aki debreceni magányát parányi „nyugatos” szigetnek érezte, s a nagy nemzedék művészi igényességét próbálta képviselni az alföldi város faragatlanabb műveltségének, hagyományos konzervatizmusának világában. Babits vonzását egészítette ki Ady, Szabó Lőrinc és a német expresszionizmusa, amelynek alapvető antológiáját, Kurt Pinthus *Menschheitsdämmerung* című gyűjteményét igen jól ismerte.⁸ A Babitshoz írott köszöntő különös fogalmát: az „emberiség-lementét” is bizonyára az antológia jelképes címe nyomán alakította ki. A bemutatkozás tiszta hangról, műveltségről és igényességről tanuskodott, mégsem okozott átütő sikert. A magányban élő költő csendes melankóliája nem tett különösebb hatást az egyéni és izgató hangokhoz szokott fülekre. „Melankólia: ez a skatulya szó illeti meg színét és élete mozdulatát – ítélkezett Németh László. – Sajnos, a melankólia mellé a monotont is oda kell alliterálnom. Ez a száz vers egy év alatt keletkezett, olyan szám, amilyennel sok elemű, sok ágból összeszőtt költő is ritkán állt elő. Gulyás azonban nem polifon. Ugyanaz a fuvolahang, ugyanaz a dallam százféle változatban.”⁹ A versek valóban szűkebb körben mozogtak, a változatok általában ugyanazt a néhány gondolatot járták körül. Már az indulásnál kitetszett, hogy a társtalanul dolgozó költőnek csupán néhány nagy mondanivalója van, s költészete mindig őket veti fel újra, mindig őket gondolja tovább mint bölcséleti és művészi vezérmotívumokat. E vezérmotívumok azonban mind tisztábban és árnyaltabban csendültek fel Gulyás Pál hangszerén, alapvető emberi tapasztalatokat fejezett ki általuk. „Életműve – írta találó módon Hubay Miklós – nem remekbe szabott versek sora (van ilyen is benne jócskán!) – hanem folyton újuló kísérlet az egy-két lényeges mondanivaló teljes kifejtésére.”¹⁰

Az első vezérmotívum: a természettel tartott eleven kapcsolat. Gulyás a Bocskay-kert fái és bokrai között töltötte legszebb napjait, már ifjúságában idegenkedve nézte a mozgalmas városi életet. Nemzedéke: Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Fodor József és Erdélyi József is a természethez menekült a nagyváros és a kapitalizmus kihívó ellentmondásai elől. Menekülésük bizonyította városlakó voltukat. Gulyásnak nem kellett menekülnie, már eleve némi irtózáttal nézte a metropolisokat. Falusi lélek volt, aki Debrecen kedélyes vidékiességében, természeti környezetében kapott tápláló levegőt. A természet bensőséges ismerete és szeretete szabta meg világképét, a fák és bokrok világában keresett orvosságot és vigasztalást a nemrég lezajlott világháborús pusztítás kiábrándító tapasztalataira. „Építsék mások New York meredek palotáit/ s a Temze-parti dokkokat, / reszkessen bár végig a Földön a gépbe igazott / elektromos kör árama [. . .] nőjön a csend tornyokká s a holt emberiségről / a hús fantomja tűnjön el: / csontja felett kibomolva túlélék az emberiséget / a lombok őstörvényei. / Nem tellek én be sosem veletek, levegőkoszorús fák, / ábrándom estharangjai!” – vallotta *Ábrándom estharangjai* című versében. A debreceni „fűvész” költők: Földi János, Fazekas Mihály és Diószegi Sámuel örökségét keltette életre, midőn a kertben és a mezőn keresett otthont és pihenést. Könyveiben egész versfűzerek: *A fák lassú szíve* és *A Jönnek a fák* állítottak költői emléket a testvér növényi létnek, az akácoknak, jegenyéknek, tölgyeknek, a „boldog mély világnak” és a „termő rejtelemnek”. Szelid érzéseket, elégikus hangulatokat és finoman megmunkált képeket hoztak ezek a versek, talán csak az volt feltűnő, hogy költőjük ennyire erős vonzalmat érzett a természet iránt, s ily kitaró ihletet talált a fák és füvek között. Gulyás vonzalmának és ihletének egyszerű volt a magyarázata: a magányban, könyvek társaságában élő költő elsősorban a természetben talált mozgósító élményt, a természetben szemlélhette a lét alakulását, örvényeit és változatait. Bölcséleti érdeklődése és elvont gondolkodása a természet ábrázolása révén fejezte ki eszméit, felismeréseit és érzéseit. A növényi lét változatainak

⁷I. m. 270.

⁸V.ö. A magyar dráma válsága (Debreceni Újság–Hajdúföld 1931. jan. 25.) című cikkét, melyben Kurt Pinthus antológiájával is foglalkozott. Ugyanitt Ady verseskötetét: A halottak élént az expresszionista költészettel vetette össze.

⁹I. m. 269. V.ö.: BORBÉLY Sándor: A pályakezdő Gulyás Pál. *Studia Litteraria* 1964. 91–102.

¹⁰Gulyás Pál. *Előszó Válogatott verseihez*. Bp. 1957. 24.

költői rajza tárgyias jelleget adott lírájának, a könnyű tollal rajzolt képek azonban lassan gondolatokkal teltek meg, elvontabb eszméket fejeztek ki. A képkalkotás biztonsága és a képek mögött ható gondolat erőteljes költői eszméket sugallt. Gulyás érdeklődött a filozófia iránt, költőként mégsem száraz eszméket akart kifejezni, mindig látomásokba igyekezett öltöztetni gondolatait. „A látomások újulatát, az »elesést« – hangoztatta – nem pótolhatja semmiféle lélektani és észteni integráció.”¹ Legjobb versében valóban látomásos alakban tudta kifejezni filozófiáját, elvontabb gondolatait. „Rém volt ez a fa, mint rém a bölény, / mely őrjöngve fut börtöne renetegén! / Az elrobogó / Föld felrohanó / dühe volt ez a fa, / pedig állt egyhelyben erős dereka!” hangzott *A viharzó diófa*, mintegy a természeti elemek viharzó életét, magát az életfolyamatot személyesítve meg. Gulyást nem önmagában érdekelte a természet, a fákban és fűvekben a létezés szemléletes jelképeit látta, a kertben és a mezőn a maga bölcséleti kérdéseire keresett magyarázatot.

A természet nemcsak gondolkodásának terepe és példatára volt, bölcsellete is természeti tapasztalataiból táplálkozott. A pantheisták érzéseivel közeledett a természethez, mint ahhoz a léthez, amely nincs kitéve az emberi életet felforgató történelem csapásainak, amely mindig újjá képes teremteni magát: amelyben a pusztulást mindig követi az újjászületés. A növényi világ Gulyás szemében a létezés igazabb otthona volt. „Templom volt a lét mély homály” – írta *A halott akác*-ban. S a növények az ember testvérei lettek, egy igazabb és szelídebb létforma üzenetét tolmácsolták: „Fölöttem a fa néma lombja / reszketve kínálja gyümölcsseit. / Reszketve kínálja, mert a szívében / él még a hit, / hogy én is gyermeke vagyok, / az ő szegény elüldözött fia. . .” (*Szöllő közt*). A háborút követő általános válságtudat vett erőt Gulyás Pálon is, kételyekkel eltelve figyelte a történelem menetét, és bizonytalanul érezte az emberiség jövőjének sorsát. Az embernek, szerinte, újjá kellett volna alakítani azokat a természeti kapcsolatokat, amelyek felbomlottak a civilizációs fejlődés során. A természethez, a világmindenséghez fohászzkodott, hogy fogadják vissza tékozló gyermeküket, az emberiséget, amely túlságosan is elszakadt létének eredeti forrásaitól, ördögi körbe tévedve történelmének véres viszáljai között (*Fohász a csillagokhoz, Óh segíts meg*). Az embernek, gondolta, vissza kell térnie a természethez, bölcsen igazodva a világmindenség örök törvényeihez. Az élet súlytalanabb lesz majd, a halál viszont, amellyel fiatalon annyit foglalkozott, kevésbé fenyegető, hiszen az enyészet is a természeti létezés nagy körforgásához tartozik. Ez a szelíd pantheizmus teremtette meg a fiatal Gulyás jellegzetes szimbólumát: a „misztikus ünnepi asztalt”, amely nem volt más, mint az enyészet hagyományos költői képe: a sírhalom. „Mintha otthon lett volna, úgy rendezte / a természet szelíd leányait. / Nem tompa sírhalom volt ez neki, / hanem egy misztikus ünnepi asztal, / melynek virágos jósága befödte / a felbomlás rettentő látományát” – idézte temetőt látogató anyjának megbékült alakját *Misztikus ünnepi asztal* című versében. „A sorok mögött – jegyezte meg Németh László – a reménytelenség bizonyossága, de a sorok fölé egy mindennel rokonszenvező képzelet nyitja virágait.”²

A fiatal Gulyás költészetét valóban reménytelenség és mindennel rokonszenvező képzelet hatotta át. A természetet úgy tekintette, mint a lét templomát, s az elveszett ember helyét kereste benne. Az ember és a mindenség viszonyát szeretne volna felderíteni s megvilágítani. Nyugatos mestereinek eleven személyessége, kihívó éntudata után bizonytalanul és törekenyen látta az egyéniség létét, helyzetét. A mindenség: a természet és a csillagos ég hatalmas távlatába állította; ezt a próbát az egyéniség bizony nem állhatta ki. „Az ember egy tűnő káprázat” – vallotta egy korai versében (*Az ember káprázat*), egyszerre érezte tűnékeny paráynak és megoldhatatlan titoknak önmagát.

Röpke paránya vagyok a végtelen emberiségnek,
tengermélységből felmerülő buborék.
Felhőként lebegett az anyám halk teste fölöttem,
nappalom árnybaborult szüntelen éjszaka volt.

¹ GULYÁS Pál: Németh László: Bűn. ProtSzemle 1937. 78. V.ö. BORBÉLY Sándor: Vázlat Gulyás Pál portréjához. Alföld 1964. 5. sz. 447–457.

² I. m. 268.

Mint az olajfa hajló derekán levelek rügye támad
s bontakozó színüket lengeti lágyan a szél:
úgy nyílt emberi formám szét ama májuszi éjben
s édesanyám áldott sóhaja lengte körül.
Régi tudósok könyveiben sok furcsa jelet látsz,
melyből az alchimiák ferde sugára fakadt:
ily különös képlet voltam, burkolt ige, melyet
Pythiaként rebegett titkon a hű szerelem.
S mint boruló felhő lebegett halk teste fölöttem,
hintve reám lassan-hívogató melegét.

– hangzott a *Májuszi éj*, a költői indulás bizonyára legfontosabb verse, az alkotó személyiség önarcképét mutatva be. Gulyás szelíd szomorúságot érzett a lírai „én” izolált magánya miatt, és egyelőre képtelen volt feloldani ezt a magányt. Társatlan személyiségének „májuszi éjéből” a természet békéjéhez, a világmindenség biztosabb rendjéhez menekült.

*

A *Misztikus ünnepi asztal* és a *Tékozló* költője egyelőre kívül maradt a magyar költészet belső körén, tehetséges pályakezdőnek könyvelték el, aki még nem igazolta igazán képességeit. Egyedül Németh László bízott benne, igaz, ő már első szárnypróbáira felfigyelt. „Fejlődőképes költő Gulyás Pál is – nyugtázta tehetségét a magyar líra 1932-es teljesítményének számbavétele során. – Lírai megjelenése a vidéki fiatalemberé; verseiből hiányzik, amit az elfogulatlan modor »sikk«-jének lehetne nevezni, de hiányzik a modor szelídsége is. Formái kissé merevek, elfedik az élet lüktetését, de a vers mélyéből gazdag érzésvilág tapogatózik, s egy-egy mondata a gondolkodás váratlan hálóján nyíllal át. Természetben és emberekben az apró mozzanathoz tapad, nem azért, mert aprólékos, de mert a keveset is kimeríthetetlennek érzi. Kemény héj és lassú csír, nem kell félnie a tavaszi fagyoktól”.¹³ A debreceni költő csendben haladt a maga útján, figyelte a természet változó életét, és igyekezett megfogalmazást adni bölcséleti nyugtalanságának, izgató kérdéseinek. Magányát azonban nem volt képes feloldani, élete továbbra is abban a szűk körben mozgott, mint indulása idején, olvasmányélményeit és zaklató gondolatait csak néhány barátjával: Juhász Gézával, Kardos Lászlóval és Kardos Pállal tudta megosztani. Mind kevesebb reménnyel figyelte a fővárosban zajló irodalmi életet és saját helyzetét. Nem kívánt küzdeni, lassan megszokta és elfogadta a vidéki költő sorsát, akire alig figyelnek az országos fórumok: „Belenyugszom már mindenbe. Fáradt vagyok panaszkodni [. . .] Életem célja: szemlélődöm és egy-két jegyzetet vetek papírra.”¹⁴ A szemlélődés amúgy is korábbi költészetének kormányzó elve volt, úgy látszott ekkor, az is marad.

Időközben azonban felnőtt az a nemzedék, amelyhez maga Gulyás is tartozott, és e nemzedék egyik áramlata: az alakuló népi mozgalom már országos szerepre készült, otthont és szövetségeket keresett. A mozgalmatszervezés láza és az Ady Társaság meghívása vezette a születő népi tábort néhány tagját: Németh Lászlót, Illyés Gyulát, Kodolányi Jánost, Erdélyi Józsefet és Szabó Lőrincet 1931. november 29-én Debrecenbe. A látogatás elhatározó élményeket okozott. „Arra a két napra – számolt be Németh László a fiatal írók tapasztalatairól –, melyet odalenn töltöttek, mintha kísértáltak volna a tulajdon korukból, s a meleg ünneplésen, melyben ők részesültek, más boldogabb korok íróinak az életébe kóstoltak volna bele. Láttak egy várost, ahol méltósága van az író névnek, s öt harmincesztendő fiatal ember tiszteletére nemcsak tanácsnokok, főigazgatók, egyetemi tanárok vonultak ki, de horribile dictu, a diákság is, melyet máshol a halott irodalom tiszteletére s az élő írók megvetésére

¹³ Magyar irodalom 1932-ben. = Két nemzedék 399.

¹⁴ Nyílt levele Reményi Józsefhez 1933. júl. 8-án. Debrecenből – Cleveland. Debreceni Újság 1933. júl. 9.

nevelnek; a szeretet spontán viharában zsúfolt padok előtt olvasták fel műveiket, tóztokat kaptak, mintha képviselőjelöltek lettek volna, élő olvasókkal beszéltek, akik jobban ismerik műveiket, mint ők maguk; s miután látták, hogy így is történhetik, hazautaztak, s csak otthon dörgölgették a szemüket: vajon úgy volt-e minden, ahogy odalenn érezték vagy néhány vidéki írótrász szemfényvesztése fődte el előlük ideig-óráig a közönyt, mely Debrecenben is olyan, mint másutt.”¹⁵ A lelkes fogadtatás nagyrészt valóban az Ady Társaság önzetlen vezetőinek: Gulyásnak, Juhász Géának és Kardos Lászlónak volt köszönhető. A népi írók és a debreceni fiatalok között ettől fogva szinte állandó volt a kapcsolat; 1932. december 18-án Erdélyi Józsefet, 1934. november 25-én Kodolányi Jánost látták vendégül. Juhász Géza a mozgalom kritikusa lett, Gulyás pedig lassanként a mozgalom költőjének érezte magát. Eredendő magányát boldogan cserélte fel azzal az eszmei közösséggel, amit a népi mozgalomban talált. Sorra kapcsolatba került a népi tábort íróival, közöttük Illyés Gyulával, Sárközi Györggyel, Veres Péterrel és Sinka Istvánnal, valamint a harmincas évek közepén megélenkült debreceni irodalmi élet népi irányba haladó csoportjaival: az 1932-ben megjelent *Seregszemle* című folyóirattal, az Ady Társaság 1934-ben megalakult hungarológiai osztályával és néhány fiatal tiszántúli íróval, közöttük Gellért Sándorral, akit 1941-ben ő mutatott be a nyilvánosság előtt. A legerősebb szövetség és a legmeghittebb barátság azonban Németh Lászlóhoz fűzte. Évtizedes barátságuk a debreceni költő legnagyobb élményei közé tartozott, s Németh Lászlóban is életre szóló nyomot hagyott.

A fiatal népi írók debreceni szereplésének másnapján Gulyás vagy negyvenoldalas gyorsírásos füzetet mutatott Némethnek; az *Emberi színjáték*ról készített jegyzeteit. Németh Lászlót meglepte a vidéki tanár alapos érdeklődése, ám egyelőre nem tudott mit kezdeni vele.¹⁶ Még inkább meglepődött, midőn elolvasta Gulyás tanulmányát a Protestáns Szemlében, az első komolyabb dolgozatot, amely felmérte eddigi munkásságát.¹⁷ „En Németh Lászlóban – hangzott a tanulmány – az ifjú magyarság új orientációját látom.” Jellemző volt visszhangja is: a *Literatúra* cikkírója „a mai magyar ifjúság esztétikai törekvéseinek analízisét” hallotta ki Gulyás fejtegetéseiből.¹⁸ Az alakuló barátság és a hamarosan megjelenő *Tanú* elhatározó szerepet játszott a debreceni költő fejlődésében. Gulyás elsőnek került Németh László „harmadik utas” gondolkodásának hatása alá, szakított korábbi bölcséleti érdeklődésével: a pantheizmussal és a szellemtörténettel, elfogadta és hirdetni kezdte a *Tanú*ban, majd a *Minőség forradalmában* és a *Kisebbségben* kifejezett nézeteket. Úgy látta, hogy „a magyarság újabb történelmi változások előestéjén hánykolódik”, s ezért csak hasznos lehet az az enciklopédikus gondolkodás, amelyet Németh hozott.¹⁹ Kapcsolatuk korántsem volt egyoldalú; Németh maga hivatkozott arra az indításra, amit Gulyástól kapott, midőn a nemzeti klasszicizmus irodalmát mérte fel a *Kisebbségben* mérlegén.²⁰ A nevezetes vitairatban Gulyás is eszmei igazolását látta; elképzelései, melyeket a Kalevala értelmezése során kifejtett, határozottan a „mélymagyarság-hígmagyarság” kultúrtörténeti koncepciójához igazodtak. De elfogadta a magyarság kelet-európai kultúrájáról szóló tanítást és a magyar verstan Németh Lászlótól eredő elméletét is. A *Kisebbségben* megjelenését követő harcok során ő állt ki leghatározottabban a támadott szerző mellett.²¹ Kettőjük szövetségét tanúsította a Válasz alapításában és a Debreceni Káté keletkezésében betöltött szerepe,²² valamint Németh egész sor írása a debreceni költő kitartó barátságának bátorító hatásáról.²³ Gulyás elfogadta Németh László

¹⁵ Debrecen s a fiatalok. = Két nemzedék 355.

¹⁶ V.ö. Gulyás Pál szobájában. = Megmentett gondolatok 134.

¹⁷ Németh László. ProtSz. 1932. 375–388.

¹⁸ *Literatúra* 1932. 586.

¹⁹ *Tanú*. Németh László új arca. ProtSz. 1933. 498–500.

²⁰ *Kisebbségben* Bp. 1942. I–II. köt. 34.

²¹ V.ö. A magyar irodalom végső kérdései. Napkelet 1939. 193–199. (Válasz Kállay Miklósnak), Öncsonkítás vagy visszametszés? ProtSz. 1939. 429–434. (Válasz Joó Tibornak)

²² V.ö. NÉMETH László: Gulyás Pál szobájában. I. m. 135.

²³ A *Tanú* első éve. *Tanú* 1933. 365–368., A *Válasz*. *Tanú* 1934. 194–196., *Tanú*-évek. *Kalangya* 1938. 481–494., Gulyás Pál szobájában. I. h.

elveit és irányítását, mégsem volt pusztán a Tanú debreceni követe. Kettőjük barátsága termékeny gondolatcserere épült, s ebben a cserében Gulyás világosan látta a maga szerepét. Németh szabadon szárnyaló gondolatainak szeretett volna kritikai ellensúlyt adni: „Milyen lenne az ellen-Németh László? – tűnődött. – Lassú exponálás embere, metaforák elutasítója, illetve mérséklője az ítéletek nagyobb kohéziójával. [. . .] Belterjes szellem, aki szembeállítaná vele – ki tudna Némethel a sokban versenyezni? – a keveset.”²⁴

A népi mozgalommal és ideológiával kialakult kapcsolat új érdeklődést keltett: a természet és a világmindenség után a föld népe iránt. A népi írók bizalma és barátsága mintha kimozdította volna magányából, elvont gondolatai közül Gulyást. A népi élet korábban nem foglalkoztatta, alig vette észre a debreceni szegénység, a hortobágyi és hajdúsági parasztság küzdelmes sorsát. Most mintha új világ nyílt volna ki előtte, a debreceni külváros és a környékbeli falvak paraszti társadalma, köznapielete. Meglepető tapasztalatokat szerzett, úgy tetszett, lassanként a földművelő nép is felemeli fejét, kezdi követelni jogait: „Már nem hajol földig, mint hajdanán, / mikor árvalányhaj lengett kalpagán [. . .] / Már nem hajol meg, már van akaratja, / mert fény esett a parasztba! (*Fény esett a parasztba*). Találó életképeket festett falusi élményeiről (*A hadházi dűlőn, Országúti esküvő, Népek az országúton*), s többször vonásokkal rajzolta meg a parasztírók alakmását (*Veres Péter, Sinka Istvánhoz*). Jól látta, hogy a fellépő népi irodalom lázadó szerepet vállalt, ám sejtette, hogy a hatalom korántsem fogja tétlenül nézni a megindult népi honfoglalást. A veszély tudata ironikus formában verses arcképeiben is megjelent: „Veres Péter, van ezer, / tízezer és százezer: / jönnek a délibábból, / hortobágyi határból. . . / Itt egy pálcá, kettőt ints, / Veres Péter van és nincs! [. . .] Anyja kőd, apja pára, / menjen ő is utána! / Kössétek hátra kezét, / szúrjátok ki a szemét, / piros vére hűljön el, / lélegzete tűnjön el, / sírját verje fel a gyom, / írmaja se maradjon!” – hangzott a Veres Péter alakját megörökítő vers. Gulyás rokonszenvvel figyelte a feltörekvő paraszti tehetségeket, egyetértett a népi mozgalom követeléseivel, de nem bízott különösebben a forradalmi átalakulás sikerében. Elsősorban falusi tapasztalatai tették tartózkodóvá, amelyek gyakran vallottak arra, hogy a falu népe elmaradottságban él, s a javító szándékot értetlenség veszi körül. A néptömegek kiábrándult közönye, amely a népi mozgalom lendületét is többször próbára tette, őt is elcsüggesztette. *Tégláson* című riportversében keserűen vetett számot a falusi élet sivár viszonyaival: „A legények az ilyenekkel / nem törődtek, önekik / egykutyá, hogy Segesváron / Petőfi hányat esik. / Összeverődött vagy öt-hat. / Mit csináljon? Egyremegy. / Nagyot köp a levegőbe / és a korcsmába bemegey. / Alig érnek a korcsmába, / forog velük a hinta, / forog velük Hadház, Téglás, / Szoboszló, Kaba, Böszörmény. . . / BOR, SÖR, PÁLINKA! / BOR, SÖR, PÁLINKA!” E szomorú tapasztalatok vezették tollát, midőn groteszk kétségbeeséssel írta le saját helyzetét és közérzetét: „Jobb kezemben egy görög könyv, / bal kezemben egy lepény, / főbelövöm én magamat / Hajdúhadház közepén!” (*A hadházi dűlőn*). Gulyást a népi tábor eszméi és reményei nem mentették fel a belső küzdelemből; attól, hogy mindig és újra szembenézzen önmagával és számot vessen a vállalkozás kockázatával.

A mozgalommal történt találkozás mindenesetre alaposan átalakította költészetét. A századvég és a nyugatos líra vonzását népies hagyományok váltották fel. A debreceni költő poétikája lassanként átalakul. Az elvontabb bölcséleti igény után, amely a természeti versek részletező képvilágán is átütött, az ábrázolás és leírás törekvése érvényesült. A természeti képek, tájleírások megelégedtek a tárgy érzékletes bemutatásával, csökkent a bölcselkedő meditáció szerepe (*A kakukk, Szeptemberi szívárvány*). A születő életképeket idillikus derű szőtte át (*Petőfi udvarában, A kakas*). A zsánerképek karikatúraszzerű figurákat rajzoltak, a népies hagyományok ironikus és groteszk ábrázolásmódját alkalmazták (*Három ember, Az ablakos*). Egész ciklusok: a *Rontó Pál naplójából* és a *Vig magyar parnasszus* tanúsították a költő satirikus kedvét, karikírozó hajlamát.²⁵ Népies hatásokra jelent meg költészetében a nyelvi humor (*Obszt*) és a balladai hang (*A naptalan ház*). Nyugatos verselése átalakult,

²⁴ Tanú. Németh László új arca. I. h.

²⁵ Karikatúrái miatt Gulyás magyarázkodásra kényszerült, ki kellett jelentenie, hogy tolla nem élő személyeket vett célba, csupán emberi típusokat. Helyreigazítás és nyilatkozat. Válasz 1937. 649.

a korábbi versek jambikus formákat, alkalmanként klasszikus mértéket, például hexameteres verselést (*Nyári zápor*) használtak, most vezető szerepet kaptak a magyaros ütemek, a lehetőleg rövidebb: hatos, nyolcas, tizes szótagszámú sorok. Gulyás költészete most érkezett a teljes átalakulás küszöbére: a nyugatos líra nyelvét a népi hagyományok kifejezőkészletével váltotta fel. Érdeklődése a népies örökséghez fordult, megindult azon az úton, amely az archaikus szemléletmód és formakincs felfedezéséhez: a Kalevala költészetére alapozott poétikához vezetett.

Az archaikus finn-ugor mitológiában történt megmerülés az újabb magány következménye volt. Gulyás egyelőre a népi mozgalomban keresett szerepet, s mint vidéki író, a mozgalomtól várta a főváros kulturális monopolhelyzetének felszámolását, a szétszórtan élő, gyakran egymásról sem tudó vidéki tehetségek megszervezését. A népi író mozgalom szerveződése idején több szervezői elképzelés is előtérbe került. Németh László, legalábbis kezdetben, nemzedéki tömörülésnek tervezte a mozgalmat, amely a fiatal, népi származású vagy gondolkodású írókat gyűjti össze, s nemcsak a hivatalos konzervatívizmustól határolja el magát, hanem a Nyugat polgári liberalizmusától is. Mások, például Kodolányi János és Féja Géza elsősorban a parasztdemokrácia íróit szerették volna táborba gyűjteni. Illyés Gyula egyeztető szerepet vállalt a Nyugat és a születő népi irodalom között. Gulyás Pál viszont a vidék irodalmának megszervezésén fáradozott, nem kevés bizalmatlanságot táplálván a fővárosi irodalma iránt. A népi mozgalom gondolatait és törekvéseit, kivált Németh László elképzeléseit, ő is elfogadta, elsőrendű célja mégis a vidéki szellemi élet összefogása volt. A vidéki művelődést tekintette a „népi gondolat” természetes otthonának és szövetségeseének. A mozgalmiszervezés lázában egymástól eltérő tervek és elképzelések csaptak össze. Küzdelmüket mi sem mutatja hívebben, mint a *Válasz* megalapítását megelőző s követő vita. Abban természetesen mindenki egyetértett, hogy a fiatal népi nemzedéknek önálló folyóiratra van szüksége ahhoz, hogy megfelelően léphessen fel a szellemi életben, s képviselhesse törekvéseit. A terv megvalósítása mégis nehézségekbe ütközött, már csak a lap jellegének és szerkesztőinek kiválasztása tekintetében is. Az új folyóiratot főként Németh László szorgalmazta, túl a Nyugattól történt kivonulásán, sőt a Tanú első küzdelmein. Féja Géza és a paraszti írók azonban nem voltak hajlandók közösséget vállalni vele az „östehezségeket” érő szigorú bírálati miatt. Leghűségesebb szövetségese ekkortájt Gulyás volt. A Tanú szerzőjében még élt a debreceni fogadtatás melege: „ha van hely az országban – írta –, ahol azt, hogy író vagyok nyilvános, közérdekű dolognak érezhettem, az Debrecen volt. Innen támadt első tárgyilagos bírálóm, s itt karolták fel elejtett folyóirat-tervem is.”²⁶ Németh Lászlónak szüksége volt egy közegre, amely befogadja készülő folyóiratát, s Gulyásnak, valamint társainak szükségük volt egy országos irodalmi fórumra, ahol felléphetnek. E két igény találkozásából született a *Válasz* debreceni megjelenítésének terve. A folyóirat címét Gulyás javasolta,²⁷ első szerkesztői Fülep Lajos, Németh László és maga Gulyás voltak. 1934 tavaszán debreceni keltezéssel megjelent a lap első száma, anyagát Németh jóváhagyásával Gulyás állította össze.²⁸ *Beköszöntőjét*, amely a vállalkozás célját és szerepét jelölte meg, Németh László fogalmazta: „A *Válasz* [. . .] az elhagyott testből fölsajgó kérdéseket dadogja el; a világ és köztünk támadt kapcsolathány végzetes félreértéseit próbálja meg hosszú mulasztások első hevenyészett pótlásával kiküszöbölni. [. . .] A világ szorongat, nógat, faggat. Az országban lappangó életakarattól függ, hogy lehet-e folyóiratunkból szájj, amelyen át a magyarság válasza végre felszabadul.”²⁹

Az új folyóirat debreceni megjelenése nem volt tartós. Az első számot Féja Géza és Halász Gábor részéről bírálatok érték, Fülep Lajos hamarosan visszavonult a tevékenységtől, Németh és Gulyás magára maradt. A második számot még ők állították össze, ám közben mindkettőjüket a visszavonulás foglalkoztatta, ami azután a részvétlenség hatására, a pénzügyi kényszer nyomása alatt hamarosan be is következett. Németh felismerte, hogy a *Válasz*, mint a fiatal nemzedék országos fóruma, nem

²⁶ Ismertető a Tanúban. = Kiadatlan tanulmányok. Bp. 1968. I. 296.

²⁷ Levele Németh Lászlóhoz 1934-ben. = K. NAGY Magda: *A Válasz*. Bp. 1963. 309.

²⁸ BATA Imre: *A Válasz indulása*. = *Ívelő pályák*. Bp. 1964. 97–150.

²⁹ *Beköszöntő*. = *Két nemzedék*. 538–539.

maradhat életképes Debrecenben, Gulyás pedig hiába ragaszkodott a vidéki irodalom egyesítésének eszméjéhez, magára maradt. A harmadik-negyedik számot, Gulyás felelős szerkesztői tisztének meghagyása mellett, már szerkesztő bizottság jegyezte: Buday György, Féja Géza, Fülep Lajos, Illyés Gyula, Németh László, és Szerb Antal; főmunkatársak: Juhász Géza, Kerék Mihály, Kerényi Károly, Kodolányi János, Matolcsy Mátyás, Prohászka Lajos, Cs. Szabó László, Szabó Lőrinc és Tamási Áron. A folyóirat „debrecenisége” ezzel végképpen elveszett. A Válasz a fővárosba költözött, szerkesztését Németh Imre, majd 1935-től Sárközi György vette át. „Sajnos, mocsárlecsapoló dühöm – kesergett Németh László Gulyásnak címzett levelében – megint lépre vitt. [...] A Válasz két társszerkesztője te voltál és Fülep. Fülep az első szám után belemerült az iszapba, te meg a Hajó utca 8-ba. Egyiteknek sem volt való a szerkesztés [...]” Ebben Némethnek, sajnos, igaza volt; Gulyás lelkesen végezte feladatait, de képtelen volt megbirkózni egy induló irodalmi vállalkozás ezernyi gondjával. Nem szívesen mozdult ki szülővárosából, és hiányzott egyéniségéből a kellő szervező képesség, szerkesztői erély. Mint szerkesztő, kudarcot vallott, csalódottan kellett visszavonulnia, ha vállalt feladatait a legjobb képességei szerint végezte is el. „Mi hárman – fejeződött be Németh levele – végül is megtettük kötelességünket, csináltunk a fiatal íróknak egy folyóiratot. . .”³⁰

Béla Pomogáts

LA PREMIÈRE PERIODE DE LA POÉSIE DE PÁL GULYÁS

La carrière de poète de Pál Gulyás, écrivain de Debrecen, a commencé dans le cercle d'attraction de la revue Nyugat (Occident) et de la littérature „occidentiste”: il a représenté les exigences européennes et le penchant philosophique de la poésie lyrique hongroise moderne. En tant que „poeta doctus” véritable, il connaissait et exploitait une tradition, jusque' à l'inconnue chez nous, de la littérature et du folklore mondiaux: les épopées archaïques et les mythes naïfs, la mythologie populaire scandinave, roumaine et finno-ougrienne. Doué d'une connaissance immense de faits et d'une vaste connaissance de langues, il a étudié, avec un intérêt peut-être excentrique, les mythes archaïques, dans lesquels il a vu l'interprétation de l'existence humaine. Son intérêt se réglait d'après l'intérêt d'histoire religieuse et de mythologie florissant dans toute l'Europe. Il est entré en relation avec le représentant éminent des recherches mythologiques hongroises des années trente, avec Károly Kerényi aussi. C'était au cours de la recherche et de l'interprétation des mythes qu'il a créé sa poésie spécifique qui a prescrit la réception créatrice de la manière de création, de la technique, de la méthode de créer des images et de la versification des traditions populaires et particulièrement du folklore archaïque finno-ougrien. C'est ainsi qu'il est entré en relation avec la tendance poétique populaire nouvelle et avec le mouvement populaire proprement dit, et particulièrement avec László Németh qui a joué un rôle important dans l'organisation du mouvement et dans la création de son idéologie. Aux années trente il était le compagnon d'arme le plus proche de Németh, qui a accepté un rôle dans l'organisation même du mouvement populaire, comme le rédacteur des premiers numéros de la revue Válasz (Réponse). Sa poésie élaborée et son rôle accepté dans le mouvement populaire ont fixé conjointement le chemin que Pál Gulyás devait parcourir à partir des traditions de Nyugat jusqu'à la poésie populaire mythologique.

³⁰ A levelet idézi BATA Imre: i. m. 138. V.ö. GULYÁS Pál: Nyilatkozat-riport az írói és irodalmi hősiességről. Tiszántúli Figyelő 1935. 3–4. sz. 50–52., NÉMETH László: Gulyás Pál szobájában. = Megmentett gondolatok. 1935., KISS Tamás: i. m. 238–239.